

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУТНІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІМУНІТЕТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

**ГАНЕНКО Ігор Сергійович - здобувач Донецького юридичного Інституту
МВС України**

DOI:10.32782/EP.2020.1.15

УДК: 343.137.9

У статті розглянуто окремі аспекти сутнісної характеристики імунітетів у кримінальному процесі. Розглянуто ключові критерії співвідношення публічних та приватних інтересів під час нормативного визначення такої правової категорії, як імунітет у кримінальному процесі. Наголошено на важливості дотримання збалансованого підходу до визначення правового змісту імунітетів та на важливості уникнення можливого утиску інтересів держави та особистих інтересів приватних осіб у кримінальному провадженні. Зосереджено увагу на конституційній zasadі охорони прав людини і громадянина як одного з провідних принципів, що регулюють визначення та процесуальну реалізацію імунітетів у межах кримінального провадження.

Ключові слова: імунітети, цивільтарний підхід, межі дії імунітетів, дотримання zasady рівності, фактор дискримінації.

Постановка проблеми

Належне визначення сутності імунітетів у кримінальному процесі є одним з ключових факторів, що впливатимуть на функціонування всієї системи кримінального судочинства. На даний час у теорії кримінального процесу та чинному кримінальному процесуальному законодавстві є не в повній мірі вирішеним питання щодо сутності та змісту таких правових категорій, як імунітети. Ігнорування належного вирішення цього питання матиме суттєве значення для забезпечення реалізації процесуальних статусів

учасниками кримінального провадження, що ним користуються, та належного функціонування всієї системи кримінального судочинства.

Актуальність теми дослідження

Сучасна національна система кримінальної юстиції перебуває в стадії її реформування на відповідність європейським та світовим стандартам у забезпеченні прав та свобод людини й громадянина. Цей довготривалий та фундаментальний процес передбачає внесення суттєвих змін до чинних нормативних актів, що регулюють функціонування сфери національного кримінального судочинства. Однак на даний час, попри вже наявні суттєві зміни в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, залишаються не в повній мірі врегульовані питання щодо належного визначення сутності імунітетів у кримінальному процесі. Вирішення цього питання позитивним чином впливатиме на наявний правовий механізм діяльності сфери кримінального судочинства та, відповідно, забезпечуватиме належну правову охорону як сфери приватних інтересів, так і публічних. Вказане зумовило вибір теми дослідження.

Стан дослідження

Питання, пов'язані з дослідженням сутнісної характеристики імунітетів у кримінальному процесі, досліджувались такими науковцями, як: С.Г. Волкотруб, Ш.Р. Галулін, С.В. Лукошкіна, Ч.Д. Кенжетаєв,

В.С. Нерсисянц, С.Ю. Никитін, Ю.О. Юшко-ва та інші.

Метою статті є аналіз теоретичних положень щодо визначення ключових сутнісних критеріїв реалізації імунітетів у кримінальному процесі, а також висловлення та обґрунтування особистої точки зору щодо окремих характеристик цих правових категорій.

Виклад основного матеріалу

Визначення поняття та сутності імунітетів у кримінальному процесі має відбуватися з обов'язковим врахуванням значення цих правових категорій у кримінальному процесі та їх вплив на функціонування всієї системи кримінального судочинства. Вельми цікавою з цього приводу є позиція В.С. Нерсисянца. Так, вказаний науковець зазначає, що з реалізацією імунітетів у праві виникає певна дилема. З одного боку, постає необхідність успішності всього кримінального судочинства, запорукою якого є загальнообов'язковість усіх приписів щодо його здійснення, з іншого боку – необхідність захисту інших соціальних інтересів, які визначають принцип рівності. Тобто в одному випадку визнати нікчемними функціональні інтереси кримінального судочинства в угоду «цивілітарної» логіки означає зробити крок до виникнення зазначеного цивілітарного суспільства. В іншому цей крок робиться в бік хаосу та віддаляє суспільство від справедливості, оскільки відплата за скоєний злочин стає маловірогідною. Крім того, виникають і суттєві сумніви на користь того, що підхід цивілітарного розуміння рівності дійсно дозволяє зберегти рівність під час кримінального судочинства як такого. Ці сумніви пов'язані з тим, що захищаючі інтереси того чи іншого суб'єкта під час кримінального провадження, надаючи йому переважні права або вилучення його з дії певних правил, дозволяють вирівняти таку особу в правах у суспільстві, відповідно до його навичок, умінь тощо (цивілітарний підхід) [1, с. 21]. Дотримуючись цієї позиції, Ч.Д. Кенжетаяєв зазначає, що цивілітарний підхід покликаний реалізовувати егоїстичні потреби людини та, відповідно, мети грома-

дянського суспільства, але при цьому егоїстичні потреби не контролювані за своєю сутністю. У зв'язку з чим виникає основне питання поділу «законних» та «незаконних» прагнень людини як у їх формальному розумінні, якості даних соціально-позитивних прагнень та у фактичній конкуренції даних інтересів щодо конкретних ситуацій та осіб [2, с. 16]. Наведена позиція науковців, звісно, має своє підґрунтя у вигляді безперерйного функціонування системи кримінального судочинства, а відповідно до цього будь-які обмеження для можливості реалізації функцій кримінального переслідування та/або правосуддя сприймаються окремими науковцями виключно як негативний аспект чинної кримінальної процесуальної дійсності без будь-яких вилучень. На наше переконання, подібні вилучення з подібним кардинальним формулюванням негативної сторони цивілітарного підходу також не є досконалою, адже є певним чином однобокою з суттєвим зміщенням інтересів держави під час реалізації комплексу правовідносин у межах кримінального провадження. Таке радикальне та негативне сприйняття значення імунітетів у кримінальному провадженні має здебільшого негативні відтінки, аніж навпаки.

У випадку гіпотетичного нормативного закріплення домінанти інтересів держави в кримінальних процесуальних відносинах виникає суттєвий ризик нівелювання як приватних інтересів окремих пересічних громадян, так і в подальшому публічних інтересів самої держави. По-перше, наявність такого різновиду імунітету, як свідочий імунітет, забезпечуватиме права та інтереси звичайних пересічних громадян, що волею долі стали учасниками кримінального провадження. За цих умов особисті, приватні інтереси такої особи мають відповідним чином дотримуватися державою, та вплив останньої на ці відносини має відбуватись без зайвого утиску та негативного впливу з боку держави на цих осіб, адже вони лише реалізують допоміжну функцію в кримінальному провадженні, надаючи відповідні докази вчинення злочинних дій іншими особами.

Так само наявність імунітету, до прикладу, у посадових осіб забезпечуватиме стале та безперервне функціонування державних органів, а відповідно, й держави в цілому. - В умовах постійної політичної боротьби в нашій державі та недосконалість, й недостатня прозорість у діяльності системи кримінального судочинства, наявність імунітету створюватиме законні та легітимні перепони для усунення неугодних осіб у сфері функціонування державних органів. Відповідно такий фактор негативно впливатиме й на роботу всієї державної системи. Отже, наявність імунітетів у кримінальному провадженні є обов'язковим й необхідним атрибутом кримінальної процесуальної дійсності в умовах демократичних зрушень у правовій сфері держави.

Взагалі питання дотримання публічних та приватних інтересів під час реалізації імунітетів у кримінальному процесі є наріжним каменем функціонування вказаних правових категорій. Найбільший інтерес викликає співставлення та збалансування існування інтересів держави та приватних осіб під час реалізації імунітетів у кримінальному процесі. Так, з цього приводу С.М. Апаріна та В.Л. Буднікова зазначають, що свідоцький імунітет є інструментом обмеження публічної складової кримінального процесу, оскільки має суто диспозитивний характер [3, с. 42]. Ш.Р. Галіулін, досліджуючи окреслену проблематику, зазначає, що в кримінальному судочинстві актуальною є необхідність розробки концептуальних підходів у визначенні балансу між громадськими (публічними) й особистими інтересами взагалі й формування теорії «межі дії імунітетів» зокрема. При цьому автор, визначаючи мету імунітету в кримінальному процесі, все ж ототожнює її з публічними інтересами в кримінальному процесі та зазначає, що мета встановлення імунітету полягає в забезпеченні кращої охорони законом відповідного суб'єкта публічно-правової діяльності, у визначеному ускладненні відповідних процедур, що захищають зазначеного суб'єкта від необґрунтованого кримінального переслідування, забезпеченні юридично обґрунтованої диференціації процесуальних механізмів у сфері їх застосування до кримінальної

відповідальності, не порушуючи при цьому принципу недопустимості зловживання правом недоторканності [4, с. 16].

Досліджуючи питання співвідношення приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні під час реалізації імунітетів слід зазначити наступне. Так, на наше переконання, інтереси пересічних громадян, які відстоюють їх у провадженні або інтереси та/або права яких пов'язані з кримінальним провадженням, досить часто стикаються з інтересом держави в особі відповідних суб'єктів під час кримінального провадження. Відповідним чином не завжди інтереси приватних осіб та публічні інтереси представників держави співпадають між собою. Подібні ситуації викликатимуть запитання щодо збалансування інтересів учасників кримінального провадження, які відстоюють як приватний, так і публічний інтерес у провадженні. Враховуючи це, будь-які дії у напрямку нормативного врегулювання в межах кримінального процесу одного з різновидів інтересів викликатиме питання представників, що відстоюють інший інтерес у кримінальному провадженні. Тобто, як спостерігається, будь-які нормативні зрушення в контексті врегулювання свідоцького імунітету у кримінальному провадженні викликає жвавий інтерес та породжує зауваження й, відповідно, дискусію з боку представників, які відстоюють публічний інтерес в кримінальному процесі. Подібне можна спостерігати й в протилежний бік. Отже, питання збалансування приватних (особистих) та публічних інтересів у кримінальному процесі поставатиме одне з перших під час нормативного врегулювання будь-якого з різновидів імунітету в кримінальному процесі та, відповідно, викликатиме відповідну дискусію. Проте, на нашу думку, це відбуватиметься постійно та цього не уникнути в питаннях врегулювання інтересів приватних осіб та держави в кримінальному процесі. Таким чином, будь-які зрушення в питанні нормативного врегулювання імунітетів у кримінальному процесі мають відбуватись в умовах абсолютної прозорості для обговорення та лише під час відповідних дискусій вдасться знайти ключові шляхи до вирішення зазначеного питання.

Крім врахування приватних та публічних інтересів у кримінальному процесі під час нормативного врегулювання та визначення імунітетів також постає питання дотримання засади рівності в кримінальному процесі, які відповідно охоплює собою більший перелік умов, що мають братися до уваги під час визначення імунітетів у кримінальному процесі. Ю.О. Юшкова з цього приводу визначає три авторські підходи до дотримання засади рівності та її врахування під час визначення імунітетів у кримінальному процесі. Так, на думку авторки, прибічники першого підходу перш за все враховують те, що правовий імунітет за своєю природою – це обмеження принципу рівності. Основою зазначеної позиції є погляд на правовий принцип як загальне правило, яке має абсолютний характер та не допускає будь-яких вилучень з нього. При цьому наявність виключень або вилучень з нього вже само по собі свідчить про обмеження вказаної засади рівності., що відповідно до логіки вказаних авторів, на думку Ю.О. Юшкової, має приводити до висновку щодо порушення норм Конституції нормами самої ж Конституції, тобто ставиться питання про конституційність конституційних норм, а відповідно про обмежений характер дії загального правила.

Прибічники другого підходу, на думку авторки, спираються в основному на презумпцію дійсності Конституції та погодження її окремих положень, інститутів та норм, у зв'язку з чим проблема співвідношення правового імунітету з принципом рівності громадян перед законом та судом розглядається ними через таке тлумачення конституційних норм, яке дозволяє поєднати та пов'язати всі положення. Зазначений підхід, на думку науковця, найбільш широко представлений у правовій літературі, та, незважаючи на те, що для обґрунтування своїх поглядів учені використовують різні ідеї, загалом в основі вказаної позиції покладено визнання за правовими імунітетами характеру вилучення із загального принципу, але вилучень, необхідних для захисту інших соціально важливих цінностей.

Третій підхід, відповідно до позиції Ю.О. Юшкової, відрізняється від двох попе-

редніх тим, що вилучення розглядаються як необхідна складова будь-якого принципу. Враховуючи вказану позицію виходить, що сама постановка питання про правомірність правових імунітетів як вилучень з принципу рівності є допустимою, оскільки будь-який принцип одночасно із загальним правилом передбачає й вилучення з цього правила. Таким чином авторка підсумовує, що, встановлюючи імунітети в праві, законодавець жодним чином не вміщує в кожен з них дискримінаційну функцію. Імунітети, як норми-виключення з окремих правил, передбачені або самою Конституцією, міжнародними нормами чи внутрішнім законодавством з метою збільшення правового захисту відповідного кола осіб для забезпечення ефективної діяльності з виконання міжнародних, державних та суспільно важливих функцій, а також для осіб, що потребують додаткового правового захисту з метою збереження моральних цінностей [5, с. 19].

Зазначена позиція, як на наше переконання, є вельми цікавою, оскільки авторка запропонувала градацію щодо співвідношення імунітетів у кримінальному провадженні із засадою рівності, запропонувавши три ключові підходи до розуміння сутності імунітетів у кримінальному провадженні крізь призму їх взаємодії з принципом рівності. У цілому, позитивно оцінюючи позицію авторки, вважаємо за потрібне висловитися щодо окремих компонентів позиції Ю.О. Юшкової. Так, підсумовуючи висловлену інформацію щодо визначення трьох підходів щодо взаємодії імунітетів з принципом рівності в кримінальному провадженні, авторка наголошує на відсутності дискримінаційного фактору під час визначення імунітетів у кримінальному чинному законодавстві. На наше переконання, роз'яснення є зайвими під час визначення імунітетів у кримінальному провадженні, адже дискримінація як вкрай негативний фактор взагалі є неприйнятним під час визначення імунітетів у кримінальному провадженні. Визначення імунітетів в кримінальному процесі також вельми віддалено пов'язано й з окресленням засади рівності в кримінальному провадженні, адже учасники кримінальних процесуальних відносин, на яких

розповсюджується дія імунітету, знаходяться у дещо вразливому стані в порівнянні з іншими учасниками кримінальних процесуальних відносин. Зазначена вразливість пов'язана як із специфічною особистих інтересів учасника провадження (будь-то приватні, родинні стосунки; важливе суспільне значення посади, яку обіймає певна особа та ін.).

Таким чином, особи, які користуються імунітетом, знаходяться в нерівних умовах з іншими учасниками кримінальних проваджень, адже під час провадження можуть суттєво ризикувати приватністю особистих відносин або втручання в дії учасника кримінального провадження, що користується імунітетом, матиме суттєвий негативний вплив на суспільні відносини загалом, враховуючи важливість статусу такого учасника проваджень (будь-то Президент; народний депутат; особа, що користується дипломатичним імунітетом та ін.). Отже, згадування про відсутність дискримінації під час визначення імунітетів у кримінальному провадженні як досягнення законодавця є зайвим фактором, оскільки в правовій державі неможливо відбуватися побудова кримінальних процесуальних відносин без формування імунітетів як одних з ключових факторів цієї категорії правовідносин у суспільстві.

Окремо також слід зосередити увагу на позиції Ю.О. Юшкової щодо формулювання мети існування імунітетів у вигляді збільшення правового захисту відповідного кола осіб... . На наш погляд, подібне сприйняття сутності імунітету щодо надання окремій категорії «збільшеного правового захисту» й породжуватиме питання щодо можливого порушення засади рівності, адже така оціночна категорія, як «збільшений», відповідним чином формулює сприйняття її як фактор, який виділяє окрему групу учасників з-поміж інших, надаючи «збільшені» правові можливості щодо реалізації особистого процесуального статусу в кримінальному провадженні. Такий підхід до сприйняття мети імунітетів, звісно, може викликати подумки щодо дискримінаційного її змісту, тому авторка, скоріш за все, й робить на цьому акцент, додатково наголошуючи на відсутності дискримінації в імунітетах, хоча фор-

мулювання запропонованої авторкою мети може цілком говорити про зворотне.

Також застосування Ю.О. Юшковою формулювання «правовий захист» також, на наше переконання, є не зовсім коректним, оскільки використання такого формулювання мети імунітетів певним чином підштовхуватиме до сприйняття її сутності крізь призму реалізації функції захисту у кримінальному процесі. За таких умов сприйняття сутності імунітетів в кримінальному процесі виходитиме за межі їх реального змісту та впливу на кримінальні процесуальні відносини, адже функція захисту за своєю специфікацією та суб'єктами її реалізації є зовсім іншою сферою правовідносин, які суттєво відрізняються від реалізації імунітетів у кримінальному провадженні. Реалізація імунітетів у кримінальному процесі, на наше переконання, це не про безпосередню реалізацію функцій захисту чи обвинувачення, це про специфіку правовідносин, яка існує в кримінальній процесуальній дійсності одночасно з реалізацією згаданих фундаментальних функцій, але при цьому має свою характерну особливість та іншу мету спрямування.

Вважаємо, що за умов реалізації імунітетів у кримінальному провадженні доцільно вести мову про забезпечення виконання конституційного принципу охорони прав людини і громадянина. Саме забезпечення вказаного конституційного принципу в кримінальних процесуальних відносинах створюватиме умови, які дозволятимуть відокремити в окрему, специфічну сферу поза загальноприйнятних критерій реалізації суто кримінальних процесуальних функцій захисту та обвинувачення. Таке сприйняття сутності та мети реалізації імунітетів у кримінальних процесуальних відносинах створюватиме коректні умови щодо їх існування в кримінальному процесі. Це дозволить фактично уникати будь-яких логічних умовиводів щодо дискримінації в кримінальних процесуальних відносинах та порівняння імунітетів з іншими правовідносинами, що безпосередньо регулюватимуться функціями захисту та обвинувачення в межах кримінального процесу.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що наявність та належна нормативна визначеність імунітетів у кримінальному процесі є обов'язковим критерієм функціонування сучасної системи кримінального судочинства. Належне визначення сутності імунітетів у кримінальному процесі безумовно позитивним чином впливатиме на забезпечення прав учасників кримінального провадження, створюватиме належні умови для реалізації ними їх процесуальних статусів, а також матиме загальний позитивний вплив на функціонування всієї системи національного кримінального судочинства. Створення дієвого правового механізму з охорони прав та інтересів приватних й посадових осіб, які цього найбільше потребують, є одним з першочергових завдань реформування національної системи кримінального судочинства та належна та конструктивна політика держави в цьому напрямі стане подальшим вдалим кроком у напрямі удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Література

1. Нерсесянц В. С. Философия права. М., 1998. 652 с.
2. Кенжетаяев Ч.Д. Преимущества в уголовном судопроизводстве (на примере законодательства Республики Казахстан) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Б., 2012. 46 с.
3. Волосова Н.Ю. Уголовно-процессуальный институт свидетельского иммунитета: теория, законодательное ре-

гулирование и практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2015. 61 с.

4. Галиуллин Ш.Р. судебный контроль за законностью и обоснованностью уголовного преследования, реализуемого в отношении специальных субъектов уголовного судопроизводства России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2008. 30 с.

5. Юшкова Ю.А. Иммунитет как правовая категория : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2008. 24 с.

CERTAIN ASPECTS OF THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE IMMUNITIES IN THE CRIMINAL PROCESS

The article deals with some aspects of the essential characteristics of immunities in criminal proceedings. The key criteria of the ratio of public and private interests in the normative definition of such legal categories as immunity in criminal proceedings are considered. The importance of adhering to a balanced approach to the determination of the legal content of immunities and the importance of avoiding possible suppression of the interests of the State and the personal interests of individuals in criminal proceedings are emphasized. The focus is on the constitutional basis for the protection of human rights and the citizen as one of the guiding principles governing the definition and procedural implementation of immunities in criminal proceedings.

Key words: immunities, civilitarian approach, limits of action of immunities, observance of the principle of equality, discrimination factor.